

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2025

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN
KONFERENSIYASI TO'PLAMI

2-JILD 4-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

FANTASTIKA VA REALISTIK TASVIR SINTEZI

Nurmuhammad Azizov

Andijon davlat universiteti
katta o'qituvchisi, f.f.b.f.d., (PhD)

Annotatsiya: Maqolada fantastika istilohining turli talqinlari xususida fikr yuritilib, uning badiiy asardagi turfa poetik funksiyalari yozuvchi Omon Muxtorning "Ming bir qiyofa" romani tahlili asosida yoritilgan. Shuningdek, fantastika va realistik tasvir sinteziga alohida urg'u berilib, ramziy obrazlar funksionalligi, talqinlar xilma-xilligi masalasiga to'xtalangan.

Kalit so'zlar: fantastika, xayolot, realizm, ramziy obraz, talqin.

Adabiyotshunos N.D.Tamarchenko tomonidan tayyorlangan adabiy lug'atda fantastikaga quyidagicha ta'rif berilgan: "Fantastika (yun. rhantastike – "tasavvur qilish san'ati") badiiy adabiyotda "mumkin bo'lgan" va "mumkin bo'lmagan" narsalar chegarasining to'liq siljishi – kombinatsiyasiga asoslangan badiiy tasvirning bir turi"¹. Lug'at muallifi bir necha olimning, jumladan, S.Todorov, Ye.Farino, Yu.Lotman singari adabiyotshunoslarning fantastika haqidagi qarashlarini ham keltirib o'tadi. Ye.Farino fantastika narsalarning fazoviy-vaqt rekombinatsiyasi "morfolik" analizini yaratadi, deb bilsa, Yu.Lotman u orqali badiiy shartlilik asosida qabul qilingan me'yorlarning, haqqoniylik prinsiplari bilan uyg'unlashgan poetik tasvirning yaratilishiga urg'u beradi². O'zbek tilining izohli lug'atida "Fantastika (yun. rhantastike – xayol qilish san'ati, qobiliyati) xayolda, tasavvurda tug'ilgan, g'aroyib, g'ayritabiiy hodisa, obraz va sh.k. hamda ularning xayoliy tasviri; shunday obrazlar tasvirlangan badiiy ijod turi, janr" ko'rinishida tor va keng ma'noda qo'llanilishi uqtiriladi³. Professor D.Quronov boshchiligidagi yaratilgan "Adabiyotshunoslik lug'ati"da esa ushbu istiloh quyidagicha izohlangan: "Fantastika (yun. rhantastike – taxayyul san'ati) – haqiqatda sodir bo'lmagan, taxayyul kuchi bilan tasavvurdagina yaratilgan narsa-hodisalar tasviri, shunga asoslanuvchi adabiy asarlar jami. <...> Ayni chog'da fantastika faqat xayolot mahsuli emas, uning zahirida mavjud voqelikning izlari sezilib turadi, zero, xayol shu mavjudlikdan kuch olgan holda parvoz qiladi"⁴. Shu bilan birga, mualliflar badiiy-estetik tafakkurdagi yangilanishlar barobarida

¹ Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. — М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. — С.279.

² Yuqoridagi manba. — B.279.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли, IV жилд. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2008. — Б. 325.

⁴ Куронов Д, Шералиева М, Мамажонов З. Адабиётшунослик луғати. — Тошкент: Akademnashr, 2013. — Б.343.

fantastikaning o'рни va ahamiyati, vazifalari o'zgarib borgani, qadim ajdodlarimiz tomonidan fantastik obrazlarni shartli obraz emas, ayni haqiqat o'laroq tushunilgani, keyinroq – xalq og'zaki ijodidayoq uning yordamchi unsur sifatida namoyon bo'lganini ham qayd etadi⁵. E'tibor bersak, fantastikaga oid ta'riflarning barida taxayyulning yetakchiligi alohida urg'ulanmoqda. Biz uchun muhimi, hozirga kelib fantastikaga shartli obrazlilik, badiiy vosita deb qarash tamoman barqarorlashgan bo'lib, shunga ko'ra, biz ham fantastikani "muallif badiiy niyatini amalga oshirish, muayyan badiiy-estetik maqsadga erishish" vositasi sifatida tushunamiz.

"Ming bir qiyofa" romanining birinchi hikoyati realistik tasvir – qahramonning bemahalda ziyofatdan qaytish lavhasi bilan boshlanadi. Kutilmaganda paydo bo'lgan haydovchisiz avtobusni aytmaganda, ilk hikoyatda hayot haqiqatiga zid keladigan boshqa tasvir uchramaydi. Yapasqi shaklda ekani, mustahkam qopqalari, yumshoq o'rindiqlari mazkur detalni real tasavvur qilish imkonini bersa-da, haydovchisiz boshqarilayotgani bois (garchi hozirda haydovchisiz boshqariladigan avtobus haqiqatga aylanayotgan bo'lsa ham) fantastik xususiyat kasb etadi. Qahramonining ayni manzarani ko'rgan paytdagi holatini muallif quyidagicha izohlaydi: "Boshqa odam bunday sharoitda qo'rqqanidan o'zini yo'qotib, ayyuhannos solishi mumkin edi. U esa, tabiatan ancha bosiq, dunyoni suv bossa to'pig'iga chiqavermaydigan kishi bo'lgani, buning ustiga yaxshigina kayfi borligidan pinagini ham buzmad⁶". Abdulla Hakim tushgan vaziyat – fantastik holat bizni obrazning xarakter xususiyatlari bilan yaqindan tanishtiradi. Qahramon avtobusga chiqqan ilk lahzalarda muallif tomonidan berilgan xarakteristika voqealar davomida uning o'zini tutishi, xatti-harakatlari, shuningdek, farishtalarning "Sen oqimga tushgan xas eding, oqim qayoqqa olib borsa, ketaverarding"⁷ degan ayblovida ham o'z tasdig'ini topadi.

Adabiyotshunos Ye. Волощук "temir yo'l obrazida insonning erksizligi, uning texnika botinida yashirin kuchga tobeligi g'oyasi mavjud"⁸ deb hisoblaydi. Darhaqiqat, shunday. Ma'lum bir izdangina yurishga majbur poyezd va tramvayni inson erksizligi ramzi sifatida talqin qilish keng ommalashgan. Omon Muxtor romanidagi avtobus semantik jihatdan poyezd motivi bilan bir uyani tashkil etadi, ikkisi ham ulov (transport vositasi) o'laroq odamlarni bir makondan o'zga makonga olib boradi. Bu ma'noda avtobus ham, poyezd ham bitta invariant motivning variantlari sanalishi kerak. Biroq

⁵ Yuqoridagi manba. – B.344.

⁶ Мухтор О. Минг бир киёфа // Китобда: Мухтор О. Тўрт томон қибла. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 11.

⁷ Yuqoridagi manba. – B.63.

⁸ Волощук Е. Вот как мы заблудились (Художественная реальность притчи Ф.Кафки "Железнодорожные пассажиры" в контексте развития антропоцентрической парадигмы) Векно в свит. 1998. № 2. С. 80.

Omon Muxtor romanidagi “avtobus”ning genezisi umuman ulov emas, balki insonni erkidan mahrum qilib, o‘z istaklariga bo‘ysundiruvchi ulov motiviga bog‘lanadi. Bunday motiv so‘z san‘atida juda qadim tarixiy genezisga ega: tilsim so‘z unutilgani sabab o‘zboshimcha harakatlanadigan duldul (qanotli ot) yo uchar gilam, hind eposidagi boshqaruvdan xalos bo‘lgan jang aravasi yo duo ta’sirida chavandoziga bo‘ysunmay olib qochayotgan tulpor kabilar. Shuningdek, X.K.Andersenning mashhur “Qor malikasi” va “Qizil kovush” ertaklaridagi “chana” bilan “kovush” ham shular jumlasidan. Biri (chana) personajning qarshiligiga qaramay uni o‘zga, noma’lum makonga olib borsa, yana biri (“kovush”) qahramonni beixtiyor raqsga tushishga majbur qiladi. Biz tekshirayotgan romanda esa texnikaning kuch-qudrati va inson erki masalasi avtobusning haydovchisiz boshqarilishi bilan fantastik tarzda tasvirlanadi. Qahramonning dastavval avtobusdagi muhitga ixtiyoriy ravishda ko‘nishiga tabiatan bosiqqligi, mastligi, qolaversa, mashinaning o‘ziga tanish yo‘ldan borayotgani sabab bo‘lsa, bir muddat o‘tgach, avtobusning notanish yo‘lga chiqib olgani, “qachonlardir ayrilgan sevgilisi”ni eslab to‘kkan ko‘z yoshlari oqibatida yurakda sodir bo‘lgan poklanish, ruhiyatida uyg‘ongan ozodlik istagini obrazni harakatga keltirgan kuch sifatida ko‘ramiz. Abdulla Hakim avtobusni boshqarishga harakat qilib, o‘z erkini qaytarishga har qancha urinsin, “boshqa bir joydan boshqarilayotgan yapasqi mashinaning telbaligiga ajablanishdan” bo‘lak iloj topa olmaydi. Mashina Abdulla Hakimni bandi etgani va Oqish-qizg‘ish bino qarshisiga keltirishi qahramonning halokati, texnik motivning yovuzlikka xizmat qilishini anglatadi. E’tibor bering: “Hayvonlar... Urib-tepgani kam, bu xonada ham azob-uqubatga giriftor qilmoqchi! Ko‘rsatayotgan hunaringni qara-yu!.. **Odamsiz yurgizgan mashinangdan o‘rgildim**”⁹. Ko‘rib turganimizdek, personajning tutqunlikdagi o‘y-xayollarida ro‘y bergan voqea-hodisalarning bevosita haydovchisiz mashina bilan bog‘lanishi yuqoridagi qarashimizni asoslaydi. Shu o‘rinda poyezd, tramvay kabi motivlar tasvirlangan realistik asarlardan farqli ravishda avtobusning haydovchisiz ekanidan muhim estetik maqsad ko‘zlanganini aytish lozim. Agar voqeada haydovchi obrazi tasvirlanganda, qahramon, birinchi navbatda, inson omili bilan ziddiyatga kirishar, avtobusda hukmronlik qilayotgan g‘ayritabiiy kuch soyada qolib ketardi. Qolaversa, haydovchisiz avtobus bunga qadar an’anaviy realistik romanlar yozib kelgan adibning fantastik olamga qo‘ygan ilk qadami, shuningdek, Abdulla Hakimni “oldinda bundan-da g‘aroyib hodisalar kutayotgani”dan darak va “o‘quvchini ularni qabul qilishu mag‘zini chaqishga emosional va intellektual

⁹ Мухтор О. Минг бир киёфа // Китобда: Мухтор О. Тўрт томон қибла. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 18

jihatlardan”¹⁰ tayyorlashda vosita edi. Kutilganidek, birinchi hikoyatning keyingi manzaralarida fantastika va xayolot yetakchi maqomga ko’tariladi.

Adabiyotshunos Sh.Doniyorova “Ming bir qiyofa” romanidagi birinchi manzara – “Tutqun” haqida to’xtalib, “voqea va qahramon xatti-harakati ishonarsiz ifodalangan”¹¹, deb yozadi. Matndan anglashilishicha, “ishonarsiz ifodalangan” birikmasida Abdulla Hakimning avtobusdagi holati nazarda tutilgan va biz buning personajga xos xarakter xususiyatlari, qolaversa, mastligi bilan bog’liq holda dalillanganini yuqorida aytib o’tdik. Avtobusning haydovchisiz ekanini esa folklordagi sehrli motivlar, fantastik asarlardagi g’ayritabiiy hodisalar qatorida ko’rib, eng asosiysi, muallif g’oyaviy-badiiy niyati ro’yobiga xizmat qilgan fantastik detal, ramz ekanini tushunsakkina to’g’ri qabul qilish mumkin, deb o’ylaymiz. Bizningcha, Sh.Doniyorova obrazdagi ramziy ma’no ko’lamiga yetarli e’tibor qaratmagan ko’rinadi, shu sababdanmi, avtobusning haydovchisiz ekaniga hayotiy asos qidiradi: “Fantexnika rivojlangan davrda yerdan turib oydagi fazoviy kemani bemalol boshqarayotgan inson mashinani ham shofyorsiz boshqarishi mumkin-ku! Qolaversa, bu kelajakda amalga oshishi mumkin bo’lgan xayoliy to’qima hamdir”¹².

Shu o’rinda qayd etish lozimki, Sh.Doniyorova talqinidagi kelajakda amalga oshishi mumkin bo’lgan hodisani bashorat qilish ilmiy fantastikaga xos bo’lib, fantastikaning bu turida “voqelik ilm-fan va texnika taraqqiyoti natijasi o’laroq muayyan darajada o’zgarib, g’ayritabiiy yo ilohiy kuchlar emas, balki inson tafakkur kuchi tufayli voqe bo’ladi”¹³. Bu yerda avtobusga badiiy shartlilik vositasi debgina qarash to’g’ri bo’ladi. Q.Yo’ldoshev badiiy asardagi fantastik shartlilikda tasvirga olingan hodisani o’z mantiqiy chegarasidan chiqarib yuborish uchun formal mantiqqa sig’maydigan darajaga ko’tarish ko’zda tutilishini aytadi. Fantastik shartlilikning bir qator usullari qatorida alogizm (mantiqsizlik) haqida to’xtalib, bu usulda real hayotdagi sabab-oqibat munosabatlarida mantiqiy izchillikning buzilishi, sodir bo’layotgan hodisani aql bilan izohlash, tushuntirish mumkin emasligi, ayni shu aqlga sig’maydigan voqea yoki qahramon holati, mantiqsizlik personajlar tabiati mohiyati yohud tasvirga olingan hayotiy hodisa ma’nosini ochishga xizmat qilishini

¹⁰ Йўлдошев Қ. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: Kamalak, 2016. – Б.23.

¹¹ Дониёрова Ш. Янги талқинлар. [Интернет ресурс]. URL: <https://saviya.uz>. (Мурожаат этилган сана: 01.02.2021)

¹² Yuqoridagi manba

¹³ Куронов Д, Шералиева М, Мамажонов З. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.344.

ta'kidlaydi¹⁴. "Ming bir qiyofa" romanini shu usul unumli qo'llanilgan romanlar qatorida keltirib o'tadi. Ko'rinadiki, romandagi haydovchisiz avtobus realistik muammo talqinida yordamchi maqomida, badiiy vosita xolos. D.Quronov haydovchisiz avtobus ijodkor xayoloti yaratgan taqdir ramzi ekanini, undan qochib qutilish ham, boshqa tomon burish ham bandaning ixtiyorida emasligini yozadi¹⁵. Masalaga yuqorida keltirilgan qarashlar bilan yondashsak, Sh.Doniyorova talqinidagi "ishonarsiz" degan baho o'zini oqlamaydi. Tadqiqotchi O'.Nazarov esa "Ming bir qiyofa"dagi ramziylik, xususan, haydovchisiz avtobus obraziga to'xtalib, quyidagicha fikr yuritadi: "Asar ramziylik asosiga qurilar ekan, buni birinchi hikoyatda tasvirlangan "haydovchisiz yo'lga chiqqan avtobus" voqeasi misolida ko'rish mumkin. Ushbu voqeani mutolaa qilgan zukko kitobxon unda majoziylik yaqqol ufurib turganini ilg'ay oladi. Balki bu xayolot, balki bu yozuvchining orzusi bo'lsa ham ajab emas"¹⁶. O'.Nazarov obrazning majoziyligi, bu muallif xayoloti mahsuli ekanini qayd etish bilan cheklansa, bizningcha, yondashuv to'g'ri bo'lardi. Ammo uning "balki bu yozuvchining orzusi bo'lsa ham ajab emas" degan farazi badiiy matndan o'sib chiqmagani bois e'tiroz uyg'otadi. Yuqorida to'xtalganimizdek, qahramonni erkdan mahrum qilib, o'z istaklariga bo'ysundirgan, uni yovuzlar qo'lga topshirgan haydovchisiz avtobusni ijodkor orzusi sifatida talqin qilish mantiqan to'g'ri emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тamarченко]. — М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. — 358 с.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли, IV жилд. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2008. — 672 б.
3. Қуроноф Д, Шералиева М, Мамажонов З. Адабиётшунослик луғати. — Тошкент: Akademnashr, 2013. — 406 б.
4. Мухтор О. Тўрт томон қибла: Уч романдан иборат Шарқ дафтари: (Трилогия) — Тошкент: Шарқ, 2000. — 432 б.
5. Волощук Е. Вот как мы заблудились (Художественная реальность притчи Ф.Кафки "Железнодорожные пассажиры" в контексте

¹⁴ Йўлдошев Қ. Бадий таҳлил асослари. — Тошкент: Kamalak, 2016. — Б. 204.

¹⁵ Қуроноф Д. Адабий ўйлар. — Тошкент: Turon zamin ziyo, 2016. — Б. 23.

¹⁶ Назаров Ў. "Минг бир қиёфа"даги рамзлар сири. [Интернет ресурс]. URL: <https://birsafda.uz> (Мурожаат этилган сана: 26.08.2021)

- развития антропоцентрической парадигмы) Викно в свит. 1998. № 2. С. 80.
6. Йўлдошев Қ. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Kamalak, 2016. – 306 б.
 7. Дониёрова Ш. Янги талқинлар. [Интернет ресурс]. URL: <https://saviya.uz>.
 8. Қуронов Д. Адабий ўйлар. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2016. – 110 б.
 9. Назаров Ў. “Минг бир қиёфа”даги рамзлар сири. [Интернет ресурс]. URL: <https://birsafda.uz>

